

Валерій БАШМАНІВСЬКИЙ

**ОБРАЗ КНЯЗЯ СВЯТОСЛАВА В РОМАНІ-ЕСЕ «МИСЛЕННЕ
ДЕРЕВО» В. ШЕВЧУКА ТА СОНЕТАХ М. ЗЕРОВА**

*У статті розкриваються особливості побудови образу князя Святослава
у творах В.Шевчука та М.Зерова.*

Досліджуючи першооснову зв'язків української та світової культур, В. Шевчук та М. Зеров звертаються до образів, з якими пов'язана велич Київської Русі, зокрема до образу князя Святослава. Це простежується через фольклорні традиції, теологічні джерела, літописну спадщину. Особливу роль у їхніх текстах виконують Київ, Дніпровські пороги, що сприяють поглибленому розкриттю психології героя, неоднозначно оціненого як історичною наукою, так і нерідко самими авторами. Наприклад, у романі-есе «Мисленне дерево» В. Шевчук відзначає пряму натуру Святослава, який «не витримував психологічного клімату у своїй столиці і не бажав утручатись у таємний світ тієї колотнечі... з Києва тікав і знаходив моральне задоволення у численних бойових походах. Його чесне «хочу на ви іти» суперечило підступній політиці» [2, с. 251] Водночас письменник доводить, що «у Києві твориться епос, який явно осуджує князя, котрий такий охочий до авантюр, а інтереси власної батьківщини занедбує» [2, с. 253]. Коли військо князя потерпіло поразку, то однією з вагомих причин є та, наголошує В. Шевчук, що «Святослав багатства, набрані у греків та болгар, покинути не захотів і марно поклав свою голову, погубивши і себе, й дружину» [2, с. 262].

В. Шевчука цікавить реалістична картина періоду князювання Святослава, позитивні та негативні сторони його державницької політики періоду протистояння поганської та християнської ідеологій.

Талант історика та літературознавця дає йому можливість дослідити давні документи, виділивши, наприклад, «сліди величавої дружинної саги про Святослава і про його подвиги:

*Був бо він сам хоробрий, легкий,
ходив наче пардус,*

*Війни многі ведучи,
возів по собі не возючи,*

*Ні котла не мав, ні варив м'яс,
А тоненько він краяв конину,*

*ачи звірину,
ачи гов'ядину –*

На вуглях це пік, потім їв.

І шатра не мавши,

Він підклад був слав, і сідло в головах,

Посилав у країни він, мовлячи:

«Хочу на ви йти!» [2, с. 250].

В. Шевчук наголошує, що цей князь був мужній, лютий в бою, по-спартанському невибагливий у побуті. Любив свою бойову дружину і уподібнювався простому воїну, дбав про честь. Святослав збирався (стверджує дослідник) з надзвичайною простотою і був вельми простий у своїй поведінці. Бойове життя князя минуло в походах: ходив він на Оку й Волгу, на хозарів, переміг ясів і косогів, підбив під свою владу в'ятичів, ходив на болгар [2, с. 253].

Репрезентуючи завойовницьку політику князя Святослава, В. Шевчук слушно вказує на сумнівне значення для держави від таких звитяг: «Це були походи нищівні, але розумними назвати їх годі; недаремно сказав Боян, що Русь («тіло») була в його правління без голови» [2, с. 253].

Поряд з цим, бойові походи, геройські вчинки князя та його дружинників стали благодатним ґрунтом для героїчного епосу тієї пори.

Художній матеріал давньоукраїнської доби також органічно вплітається у творчість М. Зерова. Митець моделює образи минувшини, спроектовані на сучасність. Поєднання старих образів з новим змістом сприяло збагаченню їхньої виразності, збільшувало обсяг їх асоціативності, примножувало і урізноманітнювало нюансові відтінки, призводячи до появи образів великої ідейно-естетичної сили та художньої яскравості.

Розкриваючи внутрішній світ Святослава, М. Зеров концентрує увагу на рисах характеру героя. Поряд із його внутрішніми переживаннями простежується психологічна атмосфера князівського оточення, а нерідко й суспільства загалом. Так, у сонеті „Святослав на порогах” відображено не тільки внутрішні переживання ліричного героя, втілені в образі князя Святослава, а й войовничі настрої дружинників:

Та раптом крик, по скелях хижаци;
Бряжчать мечі і знемагає слава [1, с. 35].

Небажання Святослава подовгу засиджуватись у столиці висловлене в рядках другого катрена:

Він народивсь для бою і звитяг...
Що Київ? Мати? Досвід посивілий? [1, с.35].

Останній рядок вищезгаданого катрена показує й особливості управління тодішньою державою.

Так, на думку В. Шевчука, «коли князі та можновладні воювали, завойовували, лили кров, примушували, розправлялися з непокірними, гризлися між собою, народ сіяв хліб, виготовляв речі, платив данину, ростив дітей, мав своє культурне життя... Мужі все ще сходилися на віча й радилися про насущні справи, творили суд між собою, а у великі свята річного циклу на вулицях Києва і за містом розгорталися величаві барвисті свята...» [2, с. 260].

Князь Святослав трактується М. Зеровим як визначна особистість давньоукраїнської історії, що своєю діяльністю звеличила Русь. Неокласик лідера давньоукраїнської держави показав як суперечливу постать. Поет не тільки наголошує на державницьких рисах свого героя, а й передає його душевний неспокій, боротьбу державницького і людського. Внутрішній світ найповніше виявляється в моменти роздумів ліричного героя. Так, у сонеті «Сон Святослава» вимальовується постать князя у мить психологічних переживань, коли на перший план виступає «людське»:

Я бачив сон. Важенних перел град

На груди сипали мені, старому,
Вдягали в довгу чорну паполому,
Давали пити не вино, а чад [1, с. 41].

Використовуючи форму сну, автор змальовує страшне передчуття ліричного героя. З першого рядка потрапляємо в оточення образів, що трансформуються в символіку біди. Значимими, на наш погляд, є образи «перел», що неначе град сипалися на ліричного героя, «чорної паполони», в яку одягають князя тощо.

Дослідник історичної постаті Святослава В. Шевчук наголошує: «Історичні факти могли виглядати значно простіше: у котрий уже раз Святослав пішов на Дунай, тут йому не повелося, і він рушив додому, а по дорозі його перейняли печеніги і вбили. Оце й усе. Тобто є якась історія, але без епічних прикрас. Похід же на Дунай вельми нагадував Святославоному співцеві мотиви епосу Троянового, отож він бере з того епосу їх і прикрашає ними оповідь свою. Творче завдання возвеличити, підняти над землею факти буденні виконано» [2, с. 256].

Саме на такому, прикрашеному та возвеличеному, образі князя зосереджував увагу поет М. Зеров, намагаючись власними очима споглядати світ і події часів князя Святослава. Можливо, цьому слугувало захоплення українською класикою, а з іншого боку – суспільна атмосфера 30-х, в якій творив М. Зеров. На це вказує авторське пояснення: «Сонет навіяний «Словом о полку Ігоревім». «Сон Святослава» дійсно приснився мені. Остання терцетка – зарисовка пейзажу – те, що видно з мого вікна. Я прокинувся і підійшов до балкона, щоб прогнати владу сну. Взагалі весь цикл про «щемлячі» настрої – неврастенічний» [1, с. 807].

В акцентації уваги на душевному неспокої ліричного героя відбувається трансформація власних авторських переживань, пов'язаних із суспільними та мистецькими процесами. Психологія поета репрезентує ідею поєднання непоєднуваного – особистого (інтимного) та загальнодержавного.

«Державницьке» постійно впливає на князя Святослава, в чому й полягає драматизм характеру ліричного героя. У сонеті, написаному за рік до вищезгаданого – «Святослав на порогах», спостерігаємо силу й хист справжнього державного мужа, полководця, особистості:

А князь стоїть, невитертий варяг –
Веде свої на північ моноксили.
Та сам полинув би що тільки сили
Під Доростолом свій поставить стяг:
Він народивсь для бою і звитяг... [1, с. 35].

Рядки сонета символізують великий оптимістично-психологічний заряд. Силою і впевненістю наповнений образ князя. Енергетична цілісність домінує в творі. У ній відчутний високий творчий потенціал автора, його готовність до реалізації мистецьких задумів та відстоювання власних поглядів.

Поряд з тим, історик В. Шевчук, аналізуючи князеву неприязнь до Києва та прагнення Святослава до побудови нового центру держави, зазначає: «Подунав'я – це таки околиця його володінь, а суміжні народи ставилися до нього неприхильно; зрештою, саме переяславці шлють до печенігів послів, які сповістили про малу дружину при Святославі» [2, с. 254].

Як бачимо, В. Шевчук, відтворюючи психологію героя, акцентує увагу на історичних фактах, а М. Зеров підходить до постаті князя як літератор,

використовуючи прийом контрасту, показуючи в образі князя Святослава суперечність між «особистим» і «державним», зумівши відтворити внутрішній світ ліричного героя.

Доречно звернути увагу і на архаїзми, до яких часто звертається М. Зеров, аби передати колорит тієї епохи. Наприклад, у сонеті «Святослав на порогах» він згадує «Варуфорос, Геландрі – скандинавські, Вулніпраг – давньоримська назви дніпровських порогів у творі «Про керування імперією» візантійського імператора Костянтина Багрянородного. Пізніші їхні назви – Варуфорос (Вулніпраг) – Вовнизький, Геландрі – Дзвонецький пороги.

Моноксил – «однодрев», грецька назва човна, видовбаного з суцільного дерева.

Доростол – фортеця на Дунаї, яку 971 р. захопив Святослав» [1, с. 805].

М. Зерову вдалося адекватно відтворити суспільну атмосферу давньоукраїнської доби. Його герої наділені вольовими рисами характеру, їхнє оточення, як правило, солідарне із князівськими пропозиціями; саме це, можливо, й допомагає автору акцентувати на слов'янській єдності та готовності загинути або ж перемогти. Минуле українського народу, його славна історія були прикладом для поета у відстоюванні власної правоти.

Отже, як В. Шевчук сьогодні, так і М. Зеров на початку ХХ століття прагнуть розібратися та зрозуміти специфіку явищ давньоукраїнської культури, даючи оцінку князю Святославу та його вчинкам. Художня майстерність письменників, постійний зв'язок із культурними традиціями завойовували увагу і зразу ж налаштовували читача на сприйняття оригінального тексту.

Твори В. Шевчука та М.Зерова відображають особливий «мікрокосмос» епох становлення та розвитку української культури.

Література:

1. Зеров М. Твори: У 2 т. – Т. 1: Поезії. Переклади / Упоряд. Г.П. Кочур, Д.В. Павличко. – К.: Дніпро, 1990. – 843 с.
2. Шевчук В. Мисленне дерево: Роман-есе про давній Київ. / В. Шевчук.– К.: Молодь. – 360 с.